

Bilgi Yönetimi Dergisi

Cilt: 3 Sayı: 2 Yıl: 2020

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/by>

Hakemli Makaleler

Araştırma Makalesi

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 17.11. 2020

Kabul tarihi: 24.11. 2020

Yayınlanma tarihi: 31.12. 2020

Article Info

Date submitted: 17.11. 2020

Date accepted: 24.11. 2020

Date published: 31.12. 2020

Anahtar sözcükler

*Pazvantoğlu Kütüphanesi,
Pazvantoğlu Osman,
Bulgaristan, Vidin,
Kütüphane*

Keywords

*Pazvantoğlu Library,
Pazvantoğlu Osman,
Bulgaria, Vidin, Library*

DOI numarası

10.33721/by.827110

ORCID

0000-0002-2758-5999

Pazvantoğlu Osman ve Vidin’de Kurduğu Kütüphane

Pazvantoglu Osman and Library He Found in Vidin

Ahmet ALTAY

Bartın Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi,
ahmetaltay57@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada; Pazvantoğlu Osman tarafından 19. yüzyılın başlarında Vidin’de kurulan ve onun ismini taşıyan Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi hakkında bilgiler verilmektedir. Kütüphane hem Osmanlı Devleti döneminde İstanbul dışında kurulan ilk müstakil kütüphanelerden biri olması; hem de zengin bir dermeyi barındırması özellikleriyle döneminin önemli kütüphanelerinden birisidir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar Vidin halkına hizmet veren kütüphane, savaş sonrasında yağma ve talan tehlikesi altında kalınca Vidin’den Sofya’ya taşınmıştır. Burada oluşturulan bir komisyon aracılığıyla kitapların yaklaşık üçte biri Sofya’da Bulgaristan Ulusal Kütüphanesi’nde bırakılırken, üçte ikisi İstanbul’daki Beyazıd Kütüphane-i Umumisi’ne nakledilmiştir. Bulgar alanyazınında Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalarda kütüphanenin tarihsel gelişimi hakkında bazı eksik bilgiler ve yanlışlar bulunmaktadır. Türkiye’de ise Pazvantoğlu Kütüphanesi hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda, çalışma, hem Türkiye alanyazınında bu konuda var olan boşluğu doldurmayı, hem de Bulgar araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda eksik kalan kısımları tamamlamayı ve hataların düzeltilmesini amaçlamaktadır. Çalışmada, belgesel tarama yöntemi kullanılarak arşiv belgeleri ve alanyazındaki kaynaklar ışığında kütüphanenin ve kütüphanedeki kitapların tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Abstract

In this study, information is given about Vidin Pazvantoğlu Library which was founded by Vidin Pazvantoğlu Osman in the early of 19th century and bear the name of him. That the library is detached library which was founded outside of Istanbul during Ottoman Empire and consist of wealthy collection make it one of the most important libraries of that period. The library which served for Vidin people until 1877-78 Ottoman-Russian War was transported to Sofia when it faced looting and pillage danger after the war. About one of three of books was sent to Bulgaria National Library in Sofia, and two of three of were transported to Beyazıd General Library in Istanbul by means of commission created there. Many studies on Pazvantoglu library are present in Bulgarian literature. However, there is imperfect knowledge and wrong information about the historical development of the library in these studies. In Turkey, there is not a comprehensive study done on Pazvantoğlu Library. In this regard, the study aims not only filling the gap in the literature in Turkey, but also completing the missing pieces and correcting the mistakes in the studies of the Bulgarian researchers. In the study, documentary research method is used, the historical development of the library and the books in the library are discussed in the light of archive documents and sources in the literature.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıl sonunda yaşadığı sosyal ve yönetsel dönüşümler, taşrada yerel idarecilerin ve ayanların önemli siyasi figürler olarak güç kazandığı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Bu durum, özellikle Rumeli'deki bazı ayanların ¹ muazzam servete ve askeri güce sahip olarak, Osmanlı merkezi yönetiminden bağımsız kendi başına hareket eden yerel güç unsurlarına dönüşmelerine de yol açmıştır. Bu ayanlardan en çok bilinenlerden birisi ise yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'ni oldukça uğraştıran *Pazvantoğlu Osman*'dir. 18. yüzyılın son on yılında, Rumeli'deki taşra idaresinin önemli aktörü haline gelen Pazvantoğlu Osman, merkezi yönetim ile açıkça çatışmaya girecek kadar askeri güce ve servete sahip olmuştur. Pazvantoğlu, Rumeli'deki yağmacı ve soyguncu eşkiya gruplarıyla işbirliği yapmış, hatta onları himaye etmiş, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak birçok siyasi ve askeri faaliyet içerisinde bulunmuştur. Pazvantoğlu, hâkimiyet kurduğu bölgelerde yaşayan pek çok farklı dinden, milletten ve sınıftan insanların üzerinde yüksek düzeyde otorite kurmayı başaran saygın bir yönetici olmuştur. Vefat ettiği 1807 yılına kadar merkezi yönetimle bazen mücadele ederek, bazen pazarlık yaparak, bazense uzlaşarak Vidin ve çevresindeki nüfuzunu sürdürmeyi başarmıştır (Üstündağ Özdemir, 2014a, s. 4-5).

Osman Pazvantoğlu ile ilgili Türkiye'deki alanyazınına bakıldığında, genellikle Pazvantoğlu'nun Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gerçekleştirdiği faaliyetlere ve merkezi yönetime karşı giriştiği isyanlara odaklanıldığı görülmektedir. Türkçe kaynaklarda Pazvantoğlu genellikle Dağlı İsyancıları destekleyen, eşkiyaya hamilik yapan (Özkaya, 1983, s. 32-70), babasının intikamını almak ve çok büyük bir şöhret kazanmak isteyen, İstanbul'u ele geçirmek, Eflak ve Boğdan'ı ele geçirerek yeni bir devlet kurmak gibi büyük hayaller peşinde koşan (Karal, 1999, s. 126), yaşadığı dönemde gerçekleştirdiği faaliyetlerle ve isyanlarla Osmanlı Devleti'ni oldukça yoran bir siyasi figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de Pazvantoğlu ile ilgili yapılan sınırlı sayıda çalışmanın hemen hepsi Pazvantoğlu'nun tartışmalı siyasi hayatına yoğunlaşmıştır (Beydilli, 2007; Eren, 1964; Kiel, 2013; Özdemir, 2014; Üstündağ Özdemir, 2014a; Üstündağ Özdemir, 2014b; Yavuz, 2010).

Pazvantoğlu Osman, siyasi şahsiyetinin yanında, Vidin'in sosyal ve kültürel gelişiminde de son derece önemli bir figürdür. Özellikle şehrin 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı coğrafyasında bir kültür merkezi olarak ön plana çıkmasında, Pazvantoğlu'nun büyük katkısı bulunmaktadır. Onun döneminde şehrin modernizasyonu için önemli çalışmalar yapılmış; şehirde batı mimarisinin izlerini taşıyan pek çok kamu binası inşa edilmiş, şehri dışarıya bağlayan ana yollar onarılmış, şehirdeki caddeler yeniden düzenlenmiştir (Ivanova, 2002, s. 207). Pazvantoğlu Osman'ın Vidin'de kurduğu kütüphane de şehrin kültürel hayatında oldukça önemli bir konuma sahip kültür kurumlarından birisi olmuştur. Kaynaklar kütüphanenin Pazvantoğlu Osman'dan sonraki dönemlerde de gelişimini sürdürdüğünü ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına kadar, düzenli olarak Vidin halkının hizmetinde olduğunu göstermektedir. Bu savaştan yaklaşık on yıl sonra Sofya'ya taşınan kütüphanenin kitapları, oluşturulan bir komisyon ile Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında paylaştırılmıştır. Komisyon kararınca kitapların üçte biri Bulgaristan Ulusal Kütüphanesi (българска национална библиотека²)'nde kalırken, üçte ikisi İstanbul'a, Beyazıd Kütüphane-i Umumiyesi'ne gönderilmiştir. Bulgar alanyazınında, Bulgaristan Aziz Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan kitaplara değinen birçok çalışma yapılmıştır (Ivanova, 2007; Kenderova, 1996; Kenderova, 2008; Kenderova, 2009; Kenderova, 2017; Sabev, 2006; Sabev, 2010; Sabev, 2017; Stajnova, 1979). Bu çalışmalar, kütüphanedeki kitapların kimler tarafından bağışlandığından, kütüphanede hangi konuda ne tür kitaplar bulunduğu kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bununla birlikte Türkçe alanyazında Pazvantoğlu Kütüphanesi'ni kapsamlı olarak ele alan herhangi bir yayınlı karşılaşılmamıştır. Her ne kadar Pazvantoğlu'nun kültür faaliyetlerinden ve kurduğu kütüphaneden genel olarak bahseden çalışmalar olsa da, bu çalışmaların odak noktasını yukarıda da ifade edildiği gibi Pazvantoğlu'nun siyasi kimliği oluşturmaktadır.

¹ Osmanlı Devleti'nde taşrada güç ve zenginlik kazanmış kişiler ayan olarak nitelendirilirdi. Bu kişiler yerel halkla Osmanlı merkezi yönetimi arasında bir tür aracı rolü oynardı. 17. Yüzyıldan itibaren birlikte merkezi yönetimin zayıflamasıyla birlikte taşradaki otorite boşluğunu dolduran ayanlar, devlet hayatının önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mert, 1991).

² Kütüphanenin günümüzdeki ismi Bulgaristan Aziz Kiril ve Metodi Ulusal Kütüphanesi (Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методиј")'dir.

Bu çalışma, Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi hakkında Türkiye'deki alanyazınında bahsedilen boşluğu doldurmak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı da Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin Türkiye'ye gönderilen ve günümüzde Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan önemli bir kısmına, akademik ilgiyi çekmektir. Zira kütüphanenin Sofya'da olan kısmına ilişkin Bulgar akademisyenler tarafından birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, Türkiye'nin evsahipliği yaptığı kitaplara ilişkin yapılmış çalışma bulunmamaktadır.

Belgesel tarama yönteminin kullanıldığı çalışmada, Türkiye ve Bulgaristan'daki konu ile ilgili kaynaklar incelenmiş ve kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada ayrıca, İstanbul'da bulunan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'ndeki kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu çerçevede araştırmada konu ile ilgili arşiv belgesi, makale, kitap, tez, bildiri vb. kaynaklar analiz edilerek, Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin geçmişten günümüze gelişimi tarihsel bir bakış açısı ile ele alınmaya çalışılmıştır. Özellikle araştırmada kullanılan ve T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan elde edilen kaynaklar, kütüphanenin tarihsel gelişimi hakkında son derece önemli ve daha önce bilinmeyen bilgileri alan yazına kazandırmıştır. Önümüzdeki yıllarda bu çalışmadan yola çıkarak Pazvantoğlu Kütüphanesi'ne ve kütüphanedeki kitaplara ilişkin kapsamlı çalışmaların ortaya konulması durumunda, bu araştırma hedefine ulaşmış olacaktır.

Pazvantoğlu Osman'ın kurduğu kütüphane ile ilgili bilgi vermeden önce, Pazvantoğlu Osman'ın hayatı ve faaliyetleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak, konu bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

2. Pazvantoğlu Osman

Son dönem Osmanlı tarihinin önemli figürlerinden birisi olan, Vidin'deki faaliyetleri ve çıkarmış olduğu isyanlarla Osmanlı Devleti'ni oldukça uğraştıran Pazvantoğlu Osman'ın lakabı olan "Pazvant" kelimesi muhafız ya da bekçi anlamına gelmektedir (Özkaya, 1983, s. 33). Aslen Tatar kökenli olan Pazvantoğlu Osman'ın atalarının I. Bayezid döneminde (1389–1402) Bulgaristan'ın fethine katıldıkları ve daha sonra Tuzla (Bosna) bölgesine yerleştirildikleri tahmin edilmektedir. Bosna'da doğup yetişen dedesi Pasvan Ağa'nın Bosna ve civarında eşkıyalık yaptığı ve düşmanları tarafından Priştine'de öldürüldüğü bilinmektedir (Eren, 1964, s. 533).

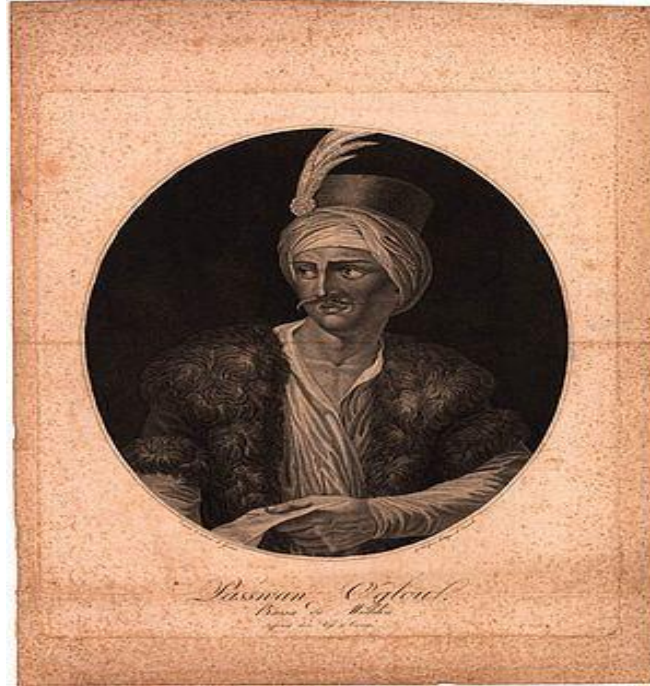
1758 yılında Bosna'nın Kırsa köyünde doğan Pazvantoğlu Osman'ın ailesi ve çocukluğuyla ilgili kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Ömer Ağa ve Rukiye Hanım'ın oğlu olan Osman'ın, İbrahim isminde bir erkek kardeşi olduğu bilinmektedir (BOA, HAT, 2262/2108.). Pazvantoğlu Osman'ın babası Ömer Ağa, 1736-1739 Avusturya Savaşında gönüllülerle birlikte savaşmış ve hizmetlerinden dolayı kendisine Bulgaristan'da, Vidin yakınlarında Bursa ve Kırsa adlı iki köy tımar olarak verilmiştir. Ömer Ağa zamanla Vidin'de geniş topraklar kazanarak zengin ayanlar arasına katılmıştır. Kendi başına buyruk tabiatı nedeniyle Vidin valileriyle sorunlar yaşamış ve Avusturya ile Rusya'ya karşı sefere çıkan Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından 1788 yılında idam edilerek öldürülmüştür (Ahmed Cevdet Paşa, C. IV, h. 1275, s. 294). Babasının öldürüldüğü dönemde onun yanında olan Pazvantoğlu Osman, Vidin'de can güvenliği kalmadığı için Arnavutluk bölgesine kaçarak Gegalık taraflarında bir süre saklanmıştır (Beydilli, 2007, s. 209). Babasının idamından dolayı devleti suçlayan ve idama sebep olanlara karşı büyük bir kin besleyen Pazvantoğlu, Arnavutluk'ta bir süre eşkıyalık faaliyetlerine katılmış ve sonrasında da emri altındakilerle birlikte Dukakin'de İpek Sancağı Valisi'nin hizmetine girmiştir (Bajraktarevic, 2002, s. 284-285; Yavuz, 2010, s. 19-20).

İpek Sancağı Valisi'nin yanında çok uzun bir süre durmayan Pazvantoğlu Osman, 1789 yılında Osmanlı-Avusturya Savaşında gönüllü gruplar içerisinde yer alır. Eflak yakınlarında Avusturya'ya karşı yapılan muharebelerde Temeşvar ve Hermanstadt'a kadar yapılan hücumlarda ön saflarda savaşır. Bu savaşta gösterdiği kahramanlıklarla kendini gösterir. Savaşın sonunda, Pazvantoğlu üstün başarılarından dolayı hem Arnavutluk'ta yapmış olduğu eşkıyalık suçlarından affedilir hem de babasının Vidin'deki arazisinin bir bölümüne sahip olur (Eren, 1964, s. 533).

Vidin'e geri dönen Osman Pazvantoğlu çok kısa bir sürede burada nüfuz ve itibar kazanır. Babasının Vidin'deki eski şöhretinden de yararlanan Pazvantoğlu Osman, kısa zamanda kendisine taraftar bularak, yamaklardan ve eşkıyalardan müteşekkil kalabalık bir kuvveti emri altında toplamıştır (Gredeva, 2006, s. 122). Pazvantoğlu Osman'ın Vidin'de bu kadar kısa zamanda böylesine büyük bir güç elde etmesinde,

Osmanlı Devleti’nin o dönemde taşradaki otoritesinin zayıflaması, devletin içinde bulunduğu ekonomik, mali ve siyasi kriz, Avusturya ile devam eden savaş, halkın devlete olan güvensizliği gibi pek çok faktör etkili olmuştur. Nitekim bu dönemde Pazvantoğlu, Osmanlı Devleti’ne ve padişaha karşı olmadığını; ancak haksız vergilerin halkın belini büktüğünü, kendisinin halkın sözcüsü olduğunu ve haksızlığa karşı mücadele ettiğini söyleyerek, ezilen halkın sevgisini ve desteğini kazanmıştır (Yavuz, 2010, s. 21-22). Hatta, kaynaklarda Pazvantoğlu’nun Müslüman ve Hristiyan ahaliyi etkilemek için dönemin geçerli sloganlarından olan “adalet” ve “eşitlik” kavramlarını da sürekli olarak kullandığı belirtilmektedir (Beydilli, 2007, s. 209).

Vidin’de kısa bir süre içerisinde Osmanlı hâkimiyetinden bağımsız, başına buyruk bir yönetim kuran Pazvantoğlu, bölgedeki Dağlı İsyanlarını desteklemiş ve eşkıyaları Osmanlı’ya karşı kıskırtmıştır. Pazvantoğlu Osman, aynı dönemde Belgrat’ta ortaya çıkan isyana da destek vermiş, isyancılara Vidin ve Adakale’den top ve cephane ile birlikte asker yardımında bulunmuştur (Zens, 2002, s. 95-96). Pazvantoğlu’nun bu faaliyetleri ve kanunsuz uygulamaları nedeniyle, Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti 1795 yılından 1802 yılına kadar Pazvantoğlu’nun üzerine üç büyük hareket gerçekleştirse de, başarıya ulaşamaz. Pazvantoğlu her seferinde ayakta kalmayı ve bir şekilde kendini Saray’a affettirmeyi başarır (Eren, 1964, s. 533-534; Özkaya, 1983, s. 40-70; Üstündağ Özdemir, 2014b, 249-253). Pazvantoğlu’nun üç kez affedilmesinde Osmanlı Devleti’nin o yıllarda iç ve dış politikada yaşadığı olumsuz gelişmeler, benzer sorunların aşılmasında yaşanmış güçlüklerin deneyimi de oldukça etkili olmuştur (Yavuz, 2010, s. 41). Yaklaşık yedi yıl boyunca belirli aralıklarla sürekli olarak Osmanlı Devleti’ne isyan eden Pazvantoğlu Osman, üçüncü kez affedildiği 1802 yılından ölümüne kadar Osmanlı Devleti’ne bağlı kalarak, devletin aleyhine girişim ve faaliyetlerin içinde olmamıştır. Pazvantoğlu Osman isyanının sona ermesiyle birlikte, Rumeli’deki diğer isyan ve eşkıyalık faaliyetleri de gözle görülür bir oranda azalmıştır. Pazvantoğlu’nun bu yaklaşımı karşısında onu ödüllendiren merkezi yönetim, Niğbolu Sancağı’nı da Vidin Sancağı’na bağlamış ve yönetimini Pazvantoğlu Osman’a bırakmıştır (Yavuz, 2010, s. 63-64). 1804 yılında patlak veren Sırp isyanlarının bastırılması sırasında önemli görevler üstlenen Pazvantoğlu, 1806’da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı’nda da Ruslara karşı büyük mücadeleler vermiştir. Hayatının son döneminde Osmanlı Devleti’ne önemli hizmetlerde bulunan Pazvantoğlu, henüz 49 yaşında iken 1807 yılında geçirdiği rahatsızlık sonucunda eceliyle Vidin’deki konağında vefat etmiştir. Pazvantoğlu vefat ettiğinde, geride Vidin’de birkaç okul, cami, çeşme, bir Bektaşî Tekkesi, zengin bir kütüphane ve bir de vakıf bırakmıştır (Kiel, 2013, s. 105).

Resim 1. Pazvantoğlu Osman³

³ Kaynak: <https://alchetron.com/Osman-Pazvanto%C4%9Flu#/> (15.02.2020).

Pazvantoğlu Osman, son dönem Osmanlı tarihinin önemli ve tartışmalı kişilerinden birisidir. O, yaşadığı dönemde sadece Osmanlı Devleti tarafından değil, dönemin birçok Avrupa ülkesi tarafından da dikkatle takip edilen bir şahsiyettir (Goudoever, 1986, s. 14-19). Pazvantoğlu, Vidin’de yaşayan Müslüman ve Hristiyan halkın büyük bir kısmı tarafından sevilen ve sayılan bir yönetici olmuştur (Gradeva, 2006, s. 132-133). Onun döneminde Vidin’de kiliselere yardımların yapıldığı ve eskiyen, hasar gören kiliselerin restore edildiği bilinmektedir (Zens, 2004, s. 181). Vidin’de yaşayan Bulgarların Pazvantoğlu’na olan sempatisi, bazı tarihçiler tarafından onun Bulgar halkının kurtarıcısı olduğunun ileri sürmesine bile yol açmıştır (Yavuz, 2010, s. 23).

3. Pazvantoğlu Osman Paşa’nın Vidin’de Kurduğu Kütüphane

3.1. Kütüphanenin Kurulması

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Vidin şehri, Osmanlı Devleti döneminde önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Şehir, Zarîfi Çelebi, Çorbacızâde Mehmed, İbrâhim Mâhir Efendi, Hüseyin Tevfik Paşa, Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi gibi bazı meşhur ilim insanlarının memleketidir (Kiel, 2013, s. 106). Özellikle 18. yüzyıl boyunca askeri, siyasi ve yönetsel açıdan artarak önem kazanan Vidin şehri, aynı dönemde önemli bir kültürel potansiyeli de barındırmaktaydı. Vidin’e ilişkin arşiv belgeleri ve kadı sicillerinden, şehirdeki kişisel ve vakıf kütüphanelerinde çok miktarda dini ve edebi eserlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu döneme ait vakıf kütüphanelerinin mühürlerinden anlaşıldığına göre, Pazvantoğlu ailesi Ömer Ağa ve eşi Rukiye Hanım, vakıflara önemli miktarda kitap bağışı yapan öncü hayırseverlerdendir (Stajnova, 1979, s. 61; Kenderova, 1996, s. 183; Kenderova, 2008, s. 18-19).

Vidin’in kültürel hayatında önemli yere sahip isimlerden birisi de şüphesiz Pazvantoğlu Osman’dır. Pazvantoğlu, özellikle hayatının son beş yılı olan 1802 ve 1807 yılları arasında Vidin’in imarı ve uzun yıllar yaşanan mücadelelerden dolayı fakir düşen bölge halkının kalkınması için çalışmıştır. Vezirlik görevini de ifa ettiği bu dönemde Vidin’e batıdan birçok yenilikler getirerek, binalar ve yollar yaptırmış, ayrıca kendi adına Vidin’de cami, medrese ve kütüphane inşa ettirmiştir (Gradeva, 2006, s. 130-131). Kendi ismini taşıyan bu kütüphane, Pazvantoğlu Osman tarafından hicri 1215 (m. 1800-1801) yılında (BOA, HR. SFR. (04), 316/63/1) kurulmuştur.⁴ Pazvantoğlu Kütüphanesi, birkaç kütüphanenin dermesinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kütüphanedir. Kütüphane yine Pazvantoğlu tarafından babası Ömer Ağa anısına yapılan Caminin yanında müstakil bir bina olarak inşa edilmiştir. Kaynaklar kütüphanenin yanında bir de medresenin var olduğunu ve kütüphanenin hizmet verdiği dönemde medresenin kaynak ihtiyacını karşıladığını yazmaktadır (Sabev, 2017, s. 262).⁵ Pazvantoğlu Kütüphanesi ayrıca Osmanlı Devleti döneminde İstanbul dışındaki ilk müstakil kütüphanelerden birisi olma özelliğini de taşımaktadır (Erünsal, 2015, s. 237-238; Kiel, 1980, s. 118). Dört yüzlü prizma şeklinde, kare bir plan üstüne inşa edilen kütüphane binasında, biri küçük iki kümbet ve bir giriş salonu bulunmaktadır. Kütüphanenin iki büyük dış kapısı iki sütunla desteklenmiş ve demir levhalarla çerçevelenmiştir. Kütüphane mimari açıdan Osmanlı Devleti’nde yaygın olan bir kütüphane binası örneğidir. Kütüphane binasının girişindeki kitabede şu dizeler yer almaktadır (Stajnova, 1979, s. 63);

Bu kütüphanê-i âsaf-meniş Osman Paşa
 Vâlid-i muhteremi rûhuna idüb i’ mâl
 Mustefidân ideler vâlid merhûmuna tâ
 Rûz-u şeb tuhfe-i du’ avât-ı seniyye îsâl
 Rûz-ı maşrık-ı envâr-i fuyûz u ilhâm
 Matla-ı mûsıl-ı ser-ı menzîl-i fasl u ifsâl
 Her kitâbı varak-ı suhûf-ı ulûm u hikmet
 Anda her besmele hilâl-i rumûz u eşkâl

⁴ Machiel Kiel, çalışmasında kütüphanenin kuruluş tarihini, kütüphane binasında bulunan kitabedeki şiirin ebced hesabıyla 1217 olarak hesaplamıştır. Bkz. (Kiel, 1980, s. 117-118).

⁵ Kütüphane yanında bulunan bu medreseden bugüne ulaşabilen hiçbir iz bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mineva Milcheva ve Aleksandrova, 2006, s. 278).

Mâhir-â düştü şüruku’ş-şeref ana târîh

Bulıcak şemse-i itmâm ile zîb-i ikmâl

Resim 2. Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin Giriş Kapısında Yer Alan Kitabe (Stajnova, 1979, s. 63).

Kütüphane kitabesinden, Pazvantoğlu'nun bu kütüphaneyi babasının anısına yaptırdığı “Vâlid-i muhteremi rûhuna idüb i'mâl” ifadesinden anlaşılmaktadır. Kütüphaneye ait olan kitapların üzerinde bulunan mühürlerden, kütüphanenin Osman Pazvantoğlu ve ailesi tarafından bağışlanan kitapların dışında başka kişiler tarafından bağışlanan pek çok kitaptan teşekkür ettiği anlaşılmaktadır (BOA, HR.İD. 1371/6/1; Stajnova, 1979, s. 58; Kenderova, 2008, s. 19-24). Pazvantoğlu'nun vefatından sonra, 1807-1810 yılları arasında Vidin'in yöneticiliğini yapan İdris Paşa'nın da kütüphaneye oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. İdris Paşa'nın yöneticiliği döneminde kütüphane dermesi büyük gelişim göstermiştir. Paşa bizzat kendisi de kütüphaneye birçok kitap bağışlamıştır. Gerek Sofya'da, gerek İstanbul'da bulunan Pazvantoğlu Kütüphanesine ait kitaplar arasında, İdris Paşa mührünü taşıyan çok sayıda kitap bulunmaktadır (Stajnova, 1979, s. 62; Sabev, 2017, s. 262).

Resim 3. Pazvantoğlu Kütüphanesi - Vidin⁶

⁶ Kaynak: <https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:OsmanPazvantogluLibraryVidin.jpg> (15.02.2020).

3.2. Kütüphane'nin Dermesi ve Kataloğu

Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların envanterine ilişkin iki kataloğun varlığı bilinmektedir. Bu kataloglardan birincisi, h. 23 Zilhicce 1252 / m. 31 Mart 1837 tarihlidir ve katalog hala Bulgaristan Aziz Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bahsi geçen katalog, Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların sayısı ve konuları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Katalog bunun da ötesinde, söz konusu dönemde Vidin'de yaşayan insanların, özellikle de Müslümanların kültürel hayatı ve entelektüel düzeyleri hakkında da önemli ipuçları sağlamaktadır. İkinci katalog ise Avusturya'nın Vidin konsolosluğunda görevli W. Walher tarafından 1860 yılında Viyana'ya gönderilmiştir. Katalog, Viyana'daki Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilirken İkinci Dünya Savaşı sırasında hava saldırısına uğrayan kütüphanede kaybolmuştur (Stajnova, 1979, s. 59). Ayrıca M. L. Maleev (1890) tarafından, Bulgaristan Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan Pazvantoğlu Kütüphanesine ait dini olmayan eserlerin listelendiği de bilinmektedir (Reychman ve Zajaczkowski, 1993, s. 31).

Kütüphaneye ait, Bulgaristan Aziz Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde muhafaza edilen 1837 tarihli katalog, Bulgar Türkiyatçı Prof. Dr. Stoyanka Kenderova tarafından kapsamlı olarak incelenmiştir. Kenderova, katalog kayıtlarından yola çıkarak yaptığı çalışmalarda, kütüphaneye bağış yapan kişilerin toplumsal ve mesleki kimliklerinden, kitapların değerlerine kadar geniş ve ayrıntılı bilgiler aktarmaktadır (Sabev, 2010, s. 262-269). Kenderova, ilgili katalogdan yola çıkarak hazırladığı çalışmada, kütüphanede 2.390 cilt el yazması ve 73 cilt eski basılı kitap olduğunu tespit etmektedir. Yazar, kütüphanede Kur'an, tefsir, hadis, İslam hukuku, fıkıh, tasavvuf, ahlak, akait ve kelam, morfoloji, sözlükbilim, mantık, felsefe, astronomi, tıp, edebiyat eserleri, biyografi ve tarih kitapları vb. pek çok farklı alanda kitapların bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Pazvantoğlu Kütüphanesi'nde İslam hukuku ile ilgili kaynakların fazlalığına da dikkat çekerek, kütüphanede 518 cilt İslam hukuku konusunda kitabın olduğunu bildirmektedir. Kenderova'nın yaptığı araştırmaya göre kütüphanede Arapça dilbilgisi konusunda 256 cilt, tarih ve biyografi alanında ise 186 cilt kitap bulunmaktadır. Aynı kaynaktan kütüphanede İslam kültür ve medeniyetinin önemli kaynaklarının kopyalarının bulunduğunu da ifade edilmektedir. Kenderova'nın dikkat çektiği bir diğer konu da kütüphanede bulunan Fars edebiyatına ait eserlerdir. O'nun yaptığı incelemelere göre kütüphanede 115 cilt Farsça şiir kitabı bulunmaktadır (Kenderova, 1996, s. 182-185).

Osman Pazvantoğlu Kütüphanesi'nde yazma eserlerin yanında matbaada basılmış kitapların varlığı da oldukça ilginçtir. Zira 1729 yılından itibaren İstanbul'da basılmaya başlayan matbu kitaplar o tarihlerde taşrada çok fazla elde edilebilir kaynaklar değildir. Özellikle ilk Osmanlı matbaacısı İbrahim Müteferrika tarafından basılan 17 kitaptan 12'sinin bu kütüphanede mevcut olması (Sabev, 2006, s. 285-286; Sabev, 2017, s. 262; Topdemir, 2002, s. 39-49) şehirdeki yüksek kültürel ve entelektüel potansiyelin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Pazvantoğlu Kütüphanesi dermesinde önemli miktarda din konulu olmayan yayın da bulunmaktadır. Kütüphanedeki kitaplar arasında Bulgarca yazılmış eserler de mevcuttur (Stajnova, 1979, s. 57-58; Kenderova, 1996, s. 183).

Bulgaristan'daki Osmanlı Dönemi kütüphaneleri üzerine önemli çalışmaların sahibi olan Sabev tarafından hazırlanan çalışmada da 1837 tarihli katalogdan yararlanılarak Pazvantoğlu Kütüphanesinde bulunan kitapların konularına göre dağılımı şu şekilde gösterilmektedir (2017, s. 267-269):

Konular	Kitap Sayısı
Kuran-ı Kerim	8
Ekzegetika (Kutsal Kitap Yorumu)	138
Hadis	160
Fıkıh	492
Akaid ve Ahlak	122

İbadetler, Dua, Tasavvuf	331
Tefsir	51
Arapça Morfoloji	59
Arapça Sentaks	196
Sözlükler	63
Retorik	75
Dilbilim (Diyalektoloji)	103
Mantık	
Felsefe, Astronomi	59
Matematik	-
Edebiyat	189
Tıp	45
Coğrafya	-
Tarih	142
Diğer	40
Toplam	2273

Tablo 1. Pazvantoğlu Kütüphanesinde Bulunan Kitapların Konularına Göre Dağılımı

3.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra Kütüphane Dermesinin Durumu

Pazvantoğlu Kütüphanesinin tarihi gelişiminde önemli dönüm noktası, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Stajnova, Jirecek'e (1899) dayandırdığı bilgilerle bu savaşta Vidin'in Rus hâkimiyetine geçmesinden sonra kütüphane ve kitapların Bulgar halkı tarafından yağmalanmak istendiğini ifade etmektedir. Yine aynı kaynakta o dönemde Vidin'de görevli Rus komutanın, Pazvantoğlu Kütüphanesini ve kütüphanede bulunan kitapları koruma altına aldığı bildirilmektedir (Stajnova, 1979, s. 62). Bununla birlikte, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde bulunan ve Rus Sefareti tarafından 5 Haziran 1879 tarihinde kaleme alınmış olan Fransızca bir nota, Stajnova'nın aktardığı bilgilere farklı bir boyut kazandırmaktadır. İlgili notada: "Vidin'in Müslüman halkının Bulgarlar tarafından yağma ve talana uğradıkları, evlerinin ve çiftliklerinin talan edildiği, tarlaları ve arsalarının harap olduğu" yazmaktadır. Aynı notada "yaşanan olumsuz olaylardan Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin de nasibini aldığı, kitapların bir kısmının yok edildiği, bir kısmının çalınarak kitapçılara satıldığı" ifade edilmektedir. Rus Sefareti, bu üzücü olayların son bulması için gerekli mercilere yazı yazılması ve kütüphanedeki kitapların güvenli bir yere gönderilmesi hususunu önemle rica etmektedir (BOA, HR.TH. 31/27/1).

Rus Sefareti'nin yazdığı nota ile bağlantılı olan ve Osmanlı Şeyhülislamlık makamına yazılmış h. 24 Cemaziyelahir 296 / m. 15 Haziran 1879 tarihli yazıda da, durumun vahameti ortaya konulmaktadır. Belgede, Vidin'de Bulgarlar tarafından Müslüman halka yapılan baskı ve zulümler anlatılarak, Vidin'deki kütüphanelerin yağmalandığı, kütüphanelerdeki çok değerli kitapların "bakkal

dükkanlarında kahve, şeker külahı yapıldığı” dile getirilmektedir. Aynı yazıda yer alan “*Binâenaleyh her sahîfesi nice sim ve zer değer kütüb-i mu'teberenin burada mahv-ı fenâ olunmasına vicdân-ı hamiyet-aliyye-i izzet-penâhîleri kâil olamayacağından lütfen kütüb-i ma'rûzanın tasavvur-i mahsûsu ma'rîfetiyle Dersâadet'e nakl etdirilmesi husûsuna müsâade-i aliyye-i cenâb-ı meşîhat-penâhîye ve her hâlde emr u ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.*” ifadeleri ile kütüphanede kalan kitapların İstanbul'a nakledilmesi talep edilmektedir (BOA, HR.TH. 31/27/2). İlgili belgeler göstermektedir ki, Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların tamamı yağma ve hırsızlık girişimlerinden korunamamıştır. Bununla birlikte, Rus Devleti'nin ve şehirdeki Rus komutanın hassasiyeti sayesinde kütüphane ve kitapların tamamının yok olmaktan kurtulduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Ivanova tarafından ortaya atılan iddia da oldukça dikkat çekicidir. Ivanova, Vidin'in Ruslar tarafından işgali sırasında Kütüphanedeki kitaplardan sayısı bilinmeyen bazı değerli nüshalara Ruslar tarafından zafer hatırası olarak el konulduğunu bildirmektedir (Ivanova, 2002, s. 207). Ancak yazar bu bilgiyi herhangi bir kaynağa dayandırmamaktadır.

Bulgaristan'daki Osmanlı Devleti Komiserliği tarafından 1 Haziran 1880 tarihinde Osmanlı Maarif Nezaretine, Bulgaristan'da bulunan kütüphanelerle ilgili bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Evra, Samakov ve Vidin'deki kütüphanelerin durumu hakkında bilgi verilmektedir. Bölgede yapılan araştırmalarda Samakov'da bulunan kütüphaneye ait yaklaşık 3.000 kitabın bir kısmının Ruslar tarafından Rusya'ya gönderildiği, kalan kitapların ise kütüphane olarak oluşturulan bir mekânda muhafaza edildiği bildirilmektedir. Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesinde de 2.000 civarında kitabın varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca yazıda bölgedeki kütüphanelere ait kitapların tespit edilebilmesi için bir memurun görevlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (BOA, HRC. SFR. (04). 711/66).

Yukarıda bahsedilen 1 Haziran 1880 tarihli belge dışında, 1882 yılına kadar Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili başka bir belgeye rastlanmamıştır. İlgili arşivde bulunan, 1882 tarihli Maarif Nezaretine yazılmış bir belgede, Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların İstanbul'a nakli için bir görevlendirme yapıp yapılmadığı, görevlendirme yapıldıysa görevlendirilen kişinin neler yaptığına ilişkin bilgiler istenmektedir (BOA, ŞD. 209/19/2). Kütüphane ile ilgili Asım Paşa tarafından Azarian Efendi'ye Nisan 1882'de gönderilen bir yazıda da Vidin Kütüphanesi'nde bulunan kişilerden Türkçe ve Arapça belge ve kitapların listesini çıkarmaları ve listenin müftü aracılığıyla derhal kendisine ulaştırılması istenmektedir (BOA, HR.İD. 1371/1/1; BOA, HR.İD. 1371/1/4). Yazıya gelen yanıtta ise Kütüphanenin Bulgar yönetimi tarafından kapalı tutulduğu ve Vidin müftüsünde kütüphanenin anahtarı bulunmasına rağmen, Bulgar yönetiminden izin almadan kütüphaneye giremediği anlatılmaktadır (BOA, HR.İD. 1371/2/1).

Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ne koyulan erişim yasağı hadisesinden sonra, konu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ile Bulgaristan Prensiği arasında birçok diplomatik yazışma ve görüşme olmuştur. Osmanlı Devleti Pazvantoğlu Kütüphanesi'ne erişimin serbest bırakılması ve kitapların ortaokuldaki öğrencilere ulaştırılabilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (BOA, HR.İD. 1371/13/1; BOA, HR.İD. 1371/5/1; BOA, HR.İD. 1371/6/2; BOA, HR.İD. 1371/7/1). Bu kapsamda Osmanlı Devleti Nihat Paşa'yı Bulgar hükümeti ile temasa geçmesi için görevlendirmiştir (BOA, HR.İD. 1371/2/2). Nihat Paşa tarafından Bulgaristan Hariciye Nazırı Stoiloff'a, 19 Eylül 1882 ve 6 Mart 1883 tarihlerinde iki mektup gönderilmiştir (BOA, HR.İD. 1371/5/2; BOA, HR.SFR. (04). 316/63/1). Özellikle ikinci mektupta kütüphaneye ve kütüphanenin yanında yer alan camiye ilişkin önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Kütüphane ve caminin h. 1215 yılında yapıldığı, bir bütünü oluşturduğu, içinde 24 mağaza, bir banyo, bir fırın, bir ahır ve bir kahve bulunan bir vakıf mülkü olduğu vurgulanmaktadır. Yazıda ayrıca Bulgaristan'ın 1878 yılında özerkliğini kazanmasıyla ortaya çıkan Prenslük Hükümetinin kargaşa döneminin sona erdiği, geçen bu kadar zamana rağmen hala bir vakıf mülkünün yasaklanabilmesi durumuna anlam verilemediği de ifade edilmektedir (BOA, HR.SFR. (04). 316/63/1). Girişimler sonucunda sadece müftünün kitaplara serbest ulaşımı sağlanabilmiş ama Müslüman halkın kütüphaneye serbestçe girmesi ve kütüphaneyi kullanabilmesi sağlanamamıştır (BOA, HR.İD. 1371/6/1).

1882 ve 1883 tarihli mezkûr belgeler dışında, 1887 yılına kadar arşiv kaynaklarında Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili herhangi bir belge bulunamamıştır. Bununla birlikte T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde bulunan 4 Şubat 1887 tarihli belgeden, kütüphanenin taşınması ile ilgili yaklaşık dört yıl boyunca somut bir gelişme yaşanmadığı da

anlaşılmaktadır (BOA, ŞD. 209/19/1). Zira Maarif Nezareti’ne yazılan belgede, Bulgaristan Kapı Kethüdalığıyla konu ile ilgili görüşmeler yapıldığı, Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi’ndeki kitapların genel durumu hakkında bilginin yanı sıra ilgili kitapların istendiği ifade edilmektedir.⁷

Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından 19 Ağustos 1887 tarihinde Sofya’ya gönderilen bir telgrafta, Vidin’deki kütüphanedeki Türkçe ve Arapça kitapları İstanbul’a nakletmek üzere Sanayi Bakanlığı Bürokrati Mahmut Nedim Efendi’nin görevlendirildiği ve görevini rahatça yapabilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınması istenmektedir (BOA, HR.İD. 1371/8/1). Mahmud Nedim Bey’in bu iş için görevlendirilmesinde, kendisinin Vidin muhaciri olması ve bölgeyi iyi tanmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır (BOA, HR.İD. 1371/13/2). Onnik Efendi tarafından 6 Aralık 1887’de Sofya’dan Hariciye Nezaretine gönderilen bir telgrafta ise Bulgar Bakanlar Kurulu’nun Vidin Kütüphanesi’ni Sofya’ya taşımaya karar verdiği bildirilmektedir. Telgrafta ayrıca, Kurulda kitapların Sofya’ya getirildikten sonra incelenerek sadece dini kitapların Osmanlı Devleti’ne verilmesi yönünde karar alındığı ifade edilmektedir (BOA, HR.İD. 1371/9/2; BOA, HR.SFR. (04). 558/64). Telgrafta “Vidin yerel yönetimine bugün gereken emirler verilecektir” denmesine rağmen, yine Onnik Efendi tarafından 18 Aralık 1887 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderilen başka bir telgraftan, geçen 12 gün boyunca merkez yönetimi tarafından Vidin yerel yönetimine gerekli emirlerin gönderilmediği anlaşılmaktadır. Zira Onnik Efendi telgrafında, Mahmut Nedim Bey ile beraber Bulgar yetkilileriyle görüşmeler yaptıklarını ve Vidin Kütüphanesi’ndeki kitapların İstanbul’a taşınabilmesi için gerekli yazıların Vidin yerel yönetimine gönderilmesi için uğraş verdiklerini bildirmektedir (BOA, HR.İD. 1371/9/1).

3.4. Kitapların Sofya-İstanbul Arasında Paylaşılması

26 Aralık 1887’de Onnik Efendi tarafından Sofya’dan gönderilen telgrafta, Vidin Kütüphanesi’ndeki 2.600 kitabın Sofya’ya getirildiği müjdelenmektedir. Kitapların Bulgaristan Adalet Bakanlığı tarafından seçilen iki görevli ve Mahmud Nedim Bey’den teşekkül eden bir komisyon tarafından incelendiği ve kitapların paylaşımının İstanbul’da Bulgaristan’ın Bâbiâli nezdindeki temsilcisi Bay Voulcovitch ile varılan anlaşma üzerinden gittiği ifade edilmektedir. Onnik Efendi Komisyonun 15 gün içinde çalışmaları bitireceklerini ümit ettiğini ve Mahmud Nedim Bey’in bilgisi, birikimi ve izlediği yöntemlerle kitapların küçük bir miktarının Bulgar kütüphanesinde kalacağını bildirmektedir (BOA, HR.İD. 1371/9/3; BOA, HR.SFR. (04). 318/91/1). Konu ile ilgili başka bir belgede ise Pazvantoğlu Kütüphanesi Vidin’den Sofya’ya taşınırken, burada yaşayan Müslüman nüfusun istekleri doğrultusunda dini içerikli olan 30 adet eserin -iyi korunması şartı ile- kütüphanede bırakıldığı anlaşılmaktadır (BOA, HR.SFR. (04). 329/95/1). Bu belge, Stajonova’nın, çalışmasında Jordanova’ya dayandırarak verdiği bir bilginin arka planını aydınlatmaktadır. Zira çalışmada 1923 Yılında Vidin’e gönderilen ve Todorov Hindalov tarafından yazılan bir raporda; “Pazvantoğlu Kitap Deposu’nda” hala kitapların var olduğu, ancak bu kitapların acınacak bir durumda buldukları yazmaktadır. Rapora göre hemen hemen tamamı dini içerikli olan bu kitapların çoğunluğu Arapça, bir kısmı ise Türkçedir (Stajonova, 1979, s. 59). Çalışmada söz edilen kitapların, Müslüman nüfusun talepleri sonucu burada bırakılan dini kitaplar ve bu kitaplara eklenen Vidin ve çevresindeki başka kütüphane ve kişisel kitaplıklardan elde edilen Arapça ve Türkçe eserler olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili Münir Efendi tarafından 14 Ocak 1888 tarihinde Sofya’dan Sait Paşa’ya gönderilen telgraf oldukça dikkat çekicidir. Telgrafta Mahmut Bey’e kitapların teslim edilmeye başlandığı ve bir kaç gün içinde tüm işlemlerin tamamlanması gerektiği bildirilmektedir. Telgraftaki asıl çarpıcı nokta ise Mahmut Nedim Bey’in Adalet Bakanı için talep ettiği rakamın bir an evvel gönderilmesini istediğinin belirtilmesidir (BOA, HR.İD. 1371/9/4). Belgedeki bu ifade, kitapların teslim alınması sürecinde Bulgaristan Adalet Bakanının ya da Adalet Bakanlığının bir ücret talep ettiği düşüncesini akla getirmektedir. Yine Münir Efendi tarafından 21 Ocak 1888 tarihinde Sait Paşa’ya gönderilen başka bir telgrafta 2.000 eserin Mahmud Nedim Bey’e teslim edildiği belirtilmekte ve Mahmud Nedim Bey’in sorunsuzca gidebilmesi için Adliye Nezaretinden talep edilen miktarın bir an

⁷ “Vidin kitabhânesindeki kitapların cânib-i nezârete terk ve teslimi hakkında Bulgaristan kapu kethüdâlığıyla cereyân iden muhâberegâye dâir Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan tezkire-i nezâret-penâhileri melfûfuyula Dâhiliye Dâiresinde lede’l-karâ’a iktizâ-yı maslahat badehu mütâla’a olunmak üzere ol emrin bu kitâblar Nezaretçe ne mütalaa üzerine istenmiş ve bu misillü yerlerde kalan kitâbların umûmu hakkında ne malûmât icrâ edilmişdir buralarının savb-ı âli-yi âsafânelerine istizârî ifâde ve evrâk-ı mezkûreden î âde buyurulacağı üzerine lütfen irsâl olunmağın emr u fermân”.

evvel kendisine gönderilmesi istenmektedir (BOA, HR.İD. 1371/9/5,6). 27 Ocak 1888 tarihli belgede ise Bulgar hükümeti tarafından Mahmud Nedim Bey'e Vidin Kütüphanesi'nden gelen 2.009 kitabın teslim edildiği ve Mahmud Nedim'in bu kitapları İstanbul'a beraberinde götürdüğü bildirilmektedir (BOA, HR.İD. 1371/7/1; BOA, HR.İD. 1371/9/7; BOA, HR. SFR. (04), 316/63/1).

Bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'ne ait kitapların teslim tesellüm belgesinden, kitapların h. 5 Cemazeyilahir 1305 / m. 18 Şubat 1888 tarihinde Vidinli Mahmud Nedim Bey tarafından Beyazıt Kütüphane-i Umumisi'ne teslim edildiği anlaşılmaktadır. Belgeye göre Mahmud Nedim Bey Beyazıt Kütüphane-i Umumisi'ne 2.009 adet kitap ve 16 adet Mushaf-ı Şerif teslim etmiştir (İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi, T8966).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki 6 Ağustos 1888 tarihli belgede de Vidinli Mahmud Nedim Bey'in görevlendirilmesine ilişkin birçok ayrıntı bulunmaktadır. Belgede Mahmud Nedim Bey'in kitapları alması için iki kez Sofya'ya gidip geldiği, Bulgaristan'da yaklaşık olarak 145 gün kaldığı ifade edilmektedir. Belgeden ayrıca Mahmud Nedim Bey'in yoluk ve yevmiyesi ile kitapların nakil masraflarının toplamının 12.539 kuruş olarak hesaplandığı anlaşılmaktadır (BOA, Y.A.RES. 44/27/2).

Stajnova (1979, s. 54-69) ve Kenderova (1996)'nın Bulgaristan Milli Kütüphanesi eski direktörü Veliko Yordanov (1930)'dan aktardıkları bilgiler de büyük oranda Osmanlı arşiv belgeleri ile örtüşmektedir. Bu kaynaklara göre, 1888 yılında Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'nde bulunan 2.664 cilt kitap, 24 kasa içerisinde Sofya'ya gönderilmiştir. Burada Türk ve Bulgarlardan oluşan bir komisyon tarafından kitapların üçte ikisi (2.014 cilt kitap) İstanbul'daki Beyazıt Kütüphane-i Umumisi'ne, üçte biri (650 cilt kitap) ise Sofya'daki Ulusal Kütüphane'ye devredilmiştir. Her iki kaynakta da Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki kitapların İstanbul'a gönderilen kısmına ait herhangi bir kaydın Ulusal Kütüphanede bulunmadığına ve bu kitapların hangi gerekçelerle iki ülke ya da iki kütüphane arasında bölüştürüldüğünün cevabının bilinmediğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada, daha önce de belirtildiği gibi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Külliyesi'nde erişilen arşiv kaynaklarına göre, komisyon tarafından yapılan paylaşımda dini kitapların İstanbul'a gönderilmesi, diğer kitapların ise Sofya'da bırakılması konusunda anlaşma yapılmıştır. Her ne kadar yazışmalarda görevli Mahmud Nedim Bey'in izlediği yöntemlerle kitapların küçük bir miktarının Bulgar Kütüphanesi'nde kalacağı ifade edilse de (BOA, HR.İD. 1371/9/3; HR.SFR. (04). 318/91/1) uygulamada durumun hiç de bu şekilde olmadığı görülmektedir. Zira 1837 tarihli kataloğa göre kütüphanede en az 184 cilt hadis kitabı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kitapların 26'sı bugün Bulgaristan Aziz Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Hadis kitapları dışında bazı dini içerikli kitapların da Sofya'da bırakıldığı anlaşılmaktadır (Cambazov, 2011, s. 298; Gradeva, 2006, s. 131).

Vidin Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin İstanbul'a nakledilmesinden sonra, Samakov ve Plevne kütüphanelerindeki kitapların İstanbul'a nakledilebilmesi için yürütülen girişimler sürecinde, Onnik Efendi'den Sait Paşa'ya gönderilen 10 Ağustos 1888 tarihli telgraf da çalışmanın kapsamı açısından oldukça önemlidir. Onnik Efendi kitapların taşınması için Bulgar Prensiği'nin bakanı ile görüştüğünü, görüşme sırasında bakanın kendisine Vidin Kütüphanesi'ndeki kitapların paylaşımı sırasında Osmanlı Devleti'nin anlaşmaya uymayarak Bulgar dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili eserleri kendilerine bırakmadığını söylediğini bildirmektedir (BOA, HR.SFR. (04). 318/107/1). Ancak, günümüzde Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki eserlerin bulunduğu İstanbul Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nin katalog kayıtları incelendiğinde, Pazvantoğlu Kütüphanesi'nden gelen eserler arasında Bulgar dili, tarihi ve edebiyatına ilişkin bir esere rastlanmamıştır. İstanbul'a nakledilen Pazvantoğlu Kütüphanesi kitaplarına ait olan ve İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilen teslim tesellüm belgesinde de Bulgarca kitap bulunmamaktadır. Bulgar bakanın kitapların nakledilmesi görüşmelerinde psikolojik üstünlük kazanmak amacıyla bu sözleri söylemiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin nakledilmesi sürecinde önemli bir rol oynayan Onnik Efendi'nin işini çok iyi yaptığını göstermek için böyle bir yazı yazmış olma olasılığını da göz ardı etmemek gerekir.

13 Ağustos 1888 tarihinde, Osmanlı Devleti Bulgaristan temsilciliğinden Maarif Nezaretine, Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Vidin Kütüphanesi'nin nakli sırasında Sofya'da alıkonulan 600 kitaptan 200'ünün İstanbul'a gönderilmek üzere ayrıldığı ve kitapların

nakledilebilmesi için Maarif Nezareti tarafından ödenek gönderilmesi talep edilmektedir (BOA, HR.SFR. (04). 721/5/1). Büyük olasılıkla bu kitaplar günümüzde de Bulgaristan Aziz Kiril Metodi Ulusal Kütüphanesi’nde bulunan Pazvantoğlu Kütüphanesi’ne ait dini kitaplardır. Bu kitapların nakledilmesi (ya da nakledil(e)memesi) ile ilgili arşiv kaynaklarında şimdilik başka bir yazı bulunamamıştır. Ancak bu kitapların İstanbul’a getirilemediği anlaşılmaktadır. Kitapların getirilememe nedenlerine ilişkin ise elimizde bir belge ya da kanıt yoktur.

3.5. Görüş Ayrıllıkları Hakkında Bir Değerlendirme

1879 yılından 1888’e kadar uzanan Pazvantoğlu Kütüphanesi’nin İstanbul’a nakledilmesi sürecinin genel olarak bir değerlendirmesini yapmak gerekirse; Osmanlı Devleti’nin kitapları nakletme girişimleri sırasında Bulgar Prensiği tarafından birçok bürokratik engel çıkarılmıştır. Bu yıllar Bulgaristan’ın milliyetçi esaslar doğrultusunda Avrupa ile entegre bir şekilde yeniden inşa edilmesi sürecinin yaşandığı dönemdir. Aynı dönemde Bulgar yöneticilerin Osmanlı mirasını tasfiye etmeye yönelik bir çaba içinde oldukları da bilinmektedir. Dönemin Bulgar aydını ve devlet adamları, Osmanlı hâkimiyetini Hıristiyan Bulgar kültürünün bastırıldığı ve gelişiminin engellendiği bir esaret ve zulüm dönemi olarak görmektedirler. Bu durum, Bulgar yöneticilerin Bulgaristan’daki Osmanlı izlerine ve kültür mirasına olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine yol açmıştır (Koyuncu, 2006, s. 239). Bu bakış açısından Osmanlı kültür mirasının önemli unsurları olan kütüphaneler ve kitaplar da etkilenmiştir. Kitapların nakledilmesi sırasında çıkarılan bürokratik engeller söz konusu olumsuz bakış açısının yansımalarından birisidir.

Sürecin bu kadar uzun sürmesinin bir diğer nedeni de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi sonrası Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu ekonomik, sosyal ve siyasi buhranların etkisidir. Özellikle devletin içinde bulunduğu ekonomik kriz, kitapları İstanbul’a nakletmekle görevli olan Mahmud Nedim Bey’in yolluk ve yevmiye masraflarının karşılanması noktasında kendisini oldukça hissettirmiştir. Mahmud Nedim Bey’in Bulgaristan’da olduğu dönemdeki masraflarının ödenmesi sürecindeki sorun ve sıkıntılar, Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili belgelerin birçoğunun konusunu oluşturmaktadır (BOA, İ.DH. 1105/86583/1; BOA, İ.DH. 1105/86583/2).

Vidin Kütüphanesi’nin Sofya’dan İstanbul’a nakledilmesi sırasında yaşanan bir sıkıntıya dair herhangi bir belgeye rastlanmasa da; sonraki dönemde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası kaybedilen topraklarda bulunan kütüphanelerdeki kitapların İstanbul’a nakledilmesi sırasında gümrüklerde büyük sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir. Öyle ki kitaplar gümrüklerden geçirilirken uzun süren bürokratik süreçlerden dolayı hasar görebiliyor ya da kaybolabiliyordu. Yaşanan sıkıntıların çözülebilmesi için Osmanlı Devleti 17 Muharrem 1313/10 Temmuz 1895 tarihli yazı ile gümrüklerde bahsedilen kitapların muayene ve kontrollerini yapmaları için özel memurların görevlendirilmesi kararı almıştır. Karara göre, görevlendirilen memurlar gerekli muayene ve kontrolleri yaptıktan sonra, kitapları İstanbul’a ya da gideceği şehre yönlendirecektir. Ayrıca yazı ile İstanbul’da da konu ile ilgili bir memur görevlendirilmesi kararı alınmıştır. Bu memur, İstanbul’a gelen kitapların gerekli işlemlerini yaptıktan sonra kütüphanelere dağıtımını sağlayacaktır. İstanbul dışındaki taşra vilayetlerinde ise bu görev maarif müdürlerine verilmiştir (BOA, HR.İD. 1371/1/2).

Günümüzde Pazvantoğlu Kütüphanesi’ne ait kitapların bir kısmı Sofya’da Aziz Kiril ve Metodi Ulusal Kütüphanesi’nde, diğer kısmı ise İstanbul’da Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesinde bulunmaktadır. Aziz Kiril ve Metodi Ulusal Kütüphanesi’nde bulunan kitaplar hakkında oldukça kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Pazvantoğlu Kütüphanesi’ne ait 650 kitap, kütüphane tarafından 32 başlık altında sınıflandırılmıştır. Kitapların çoğu İslam hukuku ile ilgili fetva kitaplarıdır. Kitaplar arasında Bektaşî öğretisi ve edebiyatı ile ilgili kitaplar da vardır. Dini kitapların dışında gramer, tarih ve biyografi ile ilgili kitaplar da bulunmaktadır. Ayrıca İbrahim Müteferrika’nın matbaasında basılmış dinle ilgisi olmayan kitapların da bulunduğu anlaşılmaktadır (Gradeva, 2006, s. 131). Kütüphanenin koleksiyonunun önemli bir bölümünü oluşturan ve İstanbul Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi’nde muhafaza edilen kitaplara ilişkin yapılmış kapsamlı bir çalışma ise bulunmamaktadır. Bu konuda yapılacak detaylı çalışmalar, şüphesiz kütüphanenin bütünü hakkında önemli ipuçları sağlayacaktır. Ivanova’nın bahsettiği, Ruslar tarafından el konulan kitaplara dair literatürde başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Stajnova’nın çalışmasında (1979, s. 54-69) değindiği, 1923 yılında yazılan raporda bahsi geçen Vidin’deki kitapların akıbeti hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4. Sonuç ve Öneriler

Pazvantoğlu Osman, 18. yüzyılın sonlarında Vidin'in siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli izler bırakmış tarihi bir kişiliktir. O, geçmişten günümüze pek çok araştırmacı tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Pazvantoğlu konusunda Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında ise bu çalışmalarda yoğun bir şekilde Pazvantoğlu'nun siyasi faaliyetlerine, isyanlarına ve dönemin eşkiya gruplarıyla yaptığı işbirliklerine odaklanıldığı göze çarpmaktadır. Bununla birlikte, Pazvantoğlu Osman'ın kültür alanında yaptığı hizmetler ve Vidin'de kurduğu kütüphane de hem Osmanlı tarihi hem de kütüphanecilik tarihi açısından son derece önemlidir. Kütüphane, Pazvantoğlu ve ailesinin kültürel eserlere verdiği önemi yansıtmakta ve dönemin Vidin şehrindeki entelektüel ve kültürel hayatın düzeyini göstermektedir. Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili Bulgar alan yazınında yapılan çalışmalarda ise önemli bilgi eksiklikleri bulunmaktadır.

Çalışmada kullanılan arşiv belgeleri, kütüphanenin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında İstanbul'a nakledilmesine kadar geçen süreçteki pek çok soru işaretini ve bilgi eksikliklerini ortadan kaldırmaktadır. Arşiv kaynaklarından erişilen belgelerden hareketle, Osmanlı Devleti'nin, savaş sonrası büyük bir buhranın içinde olduğu dönemde bile kaybedilen topraklardaki kütüphanelerde bulunan kitapların geri alınabilmesi için büyük çabalar sarf ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle kütüphanelerin durumunu tespit etmek ve kütüphanelerde bulunan kitapların alınabilmesi için yapılan müzakerelerde bölgeyi tanıyan ve bilen, deneyimli bürokratların seçilerek görevlendirilmesi, devletin konuya verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte, Bulgar makamlarının sürekli olarak çıkardığı engel ve zorluklar ilgili sürecin uzamasına yol açmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik kriz de kitapların nakil süreçlerini olumsuz olarak etkilemiştir. Nitekim Pazvantoğlu Kütüphanesi'nin nakledilmesi sürecinde yazılmış birçok belgede, yaşanan ekonomik sıkıntının ipuçlarını görmek mümkündür.

Bu çalışma, hem Pazvantoğlu Kütüphanesi ile ilgili Bulgaristan'da yapılan çalışmalardaki eksikliklerin bir kısmını ortaya koyması, hem de Türkiye'de ilgili kütüphane hakkında yapılmış ilk kapsamlı çalışma olması bakımından bir başlangıç teşkil etmektedir. Çalışma kütüphane ile ilgili birçok soru işaretini ortadan kaldırırken, yeni soru işaretlerini de ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan soru işaretleri bağlamında aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Günümüzde Pazvantoğlu Kütüphanesi'nden kalan dermenin önemli bir kısmını barındıran İstanbul Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan bu kütüphaneye ait kitaplar ayrıntılı bir şekilde incelenerek, kapsamlı bir katalog hazırlanmalıdır.
- Hazırlanacak katalog, kütüphanede hangi konuda ne tür kitapların olduğu, kitapların kimler tarafından bağışlandığı bilgilerini içermelidir.
- Dönemin arşiv belgelerinden, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Rusların işgal ettikleri Samakov'daki kütüphanede bulunan kitaplardan bazılarını Rusya'ya götürdükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Pazvantoğlu Kütüphanesi'ndeki bazı kitapların Ruslar tarafından el konularak Rusya'ya götürüldüğünü iddia eden bilimsel çalışmalar da vardır. Bu dönemde Rusya'ya götürülen kitapların mevcut durumu hakkında araştırmalar yapılmalıdır.
- Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafyalarda hala pek çok kütüphanede, müzede ve kişisel kitaplıklarda döneme ait birçok yazma ve matbu kitap bulunmaktadır. Söz konusu kitaplar hem Türkiye için hem de bugün bulunduğu ülkeler için önemli kültür miraslarıdır. Bu bağlamda ortak tarih ve kültür mirası olarak bu coğrafyadaki kitaplar ve kütüphaneler üzerine uluslararası çalışmalar ve işbirlikleri teşvik edilmelidir.

Osmanlı kültür coğrafyasındaki kütüphaneler ve kitaplar hakkında yapılacak kapsamlı çalışmalar hem bu coğrafyanın yerel tarihine hem de Osmanlı kültür ve kütüphane tarihine önemli katkılar sağlayacaktır. Bu çalışmanın söz konusu çabaya vereceği katkı, nihai başarısı olacaktır.

*** 24 Ocak 2019'da aramızdan ayrılan Balkan Kütüphaneler Birliği Başkanı ve Trakya Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı kıymetli dostum Recep ZOGO'nun aziz hatırasına... ***

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa (h.1275). *Tarih-i Cevdet, Cilt IV*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Bajraktarevic, F. (2002). Paswan-oghlu. *Encyclopedia of Islam* içinde (c. 8, ss. 284-285). Leiden: Brill.
- Beydilli, K. (2007). Pazvandoğlu Osman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 34, ss. 208-210). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cambazov, İ. (2011). Bulgaristan'da XVII – XIX. Asırlarda El Yazması Hadis Edebiyatı: Bulgaristan Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Şubesi Müdiresi Prof. Dr. Stoyanka Kenderova ile Mülakat. *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu: Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar 7-8 Mart 2009 / Adapazarı-Sakarya içinde* (ss. 297-300). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Eren, A. C. (1964). Pazvandoğlu Osman, *MEB İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 9, ss. 532-535). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goudoever, A. P. V. (1986). The rebellion of Osman Pazvantoğlu and Dutch Diplomacy: 1797-1802. M. N. Todorova (Yay. Haz.), *Aspect of The Eastern Question: Essays from the First Bulgarian-Dutch Symposium of Historians, Sofia 6-7 June 1984, içinde* (ss. 14-22). Sofya: Sofya Üniversitesi.
- Gradeva, R. (2006). Osman Pazvantoğlu of Vidin: Between old and new. F. F. Anscombe (Yay. Haz.), *The Ottoman Balkans, 1750-1830, içinde* (ss. 115-161). Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Ivanova, S. (2002). Vidin. *Encyclopedia of Islam* içinde (c. 6, ss. 205-208). Leiden: Brill.
- Ivanova, Z. (2007). Za izdaniata na Ibrahim Miuteferrika i Vidinskata Vakafska Biblioteka. M. Lachev, N. Danova, S. Ivanova ve H. Temelski (Yay. Haz.). *Istoriata i Knigite Kato Priatesltvo, içinde* (ss. 229-248). Sofya: Gutenberg.
- Karal, E. Z. (1999). *Selim III' ün Hatt-ı Hümayunları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kenderova, S. (1996), A Propos des Donateurs de Livres à la Bibliothèque d'Osman Pazvantoğlu à Vidin. M. Anastassiadou (Yay. Haz.). *Sociétés et Cultures Musulmanes d'Hier et d'Aujourd'hui. Les Chantiers de la Recherche, Strasbourg, 30 juin – 3 juillet 1994. Actes de la IXe réunion des chercheurs sur la monde arabe et musulman, içinde* (ss. 182-185). Paris: Université des Sciences Humaines de Strasbourg & Centre National de la Recherche Scientifique.
- Kenderova, S. (2008). Daritelite na knigi za Bibliotekata na Familia Pazvantoglu vav Vidin. *Biblioteka, (2)*, 17-30.
- Kenderova, S. (2009). Za tsenata na Arabopismenata kniga vav Vidin Prez XVIII. *Patiat Kam Knigite i Informatsiata: Lubileen Sbornik, Posveten na 65-Godishninata na Tatiana Lanakieva, içinde* (ss.70-93). Sofya: Sofya Üniversitesi.
- Kenderova, S. (2017). La Bibliothèque D'osman Pazvantoğlu À Vidin. *Middle East Librarians Committee, MELCom International 39th annual conference, Cambridge University Library | 3rd July – 6th July 2017*. Erişim adresi: https://www.melcominternational.org/wp-content/content/past_conf/2017/2017_papers/Kenderova_MI_2017-1.docx adresinden erişildi.
- Kiel, M. (1980). The Date of Construction of the Library of Osman Pazvantoğlu in Vidin: A Note on the Chronogram of the Ottoman Inscription of the Library and Identily of its Poet. *Etudes Balkaniques, (2)*, 116-119.
- Kiel, M. (2013). Vidin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 43, ss. 103-106). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koyuncu, A. (2006). Bulgaristan'da Osmanlı Maddi Kültür Mirasının Tasfiyesi: 1878-1908. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (20)*, 197-243.
- Mert, Ö. (1991). Vidin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (c.4, ss. 195-198). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Mineva Milcheva, J. ve Aleksandrova, K. E. (2006). *Companion Guide to Religious Architecture in Bulgaria Christian, Jewish, Muslim Monuments Part One: West Bulgaria*. Sofia: Bulgarian National Heritage Ferdinandum.
- Özdemir, N. (2014). Tuna Kıyısında Komşuluk: Eflâk ‘nizamı’ ve Vidin: 1790-1795. *Asia Minor Studies*, 2(4), 143-156.
- Özkaya, Y. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları: 1791-1808*. Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Reychman, J. ve Zajaczkowski, A. (1993). *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.
- Sabev, O. (2006). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*. İstanbul: Yeditepe.
- Sabev, O. (2010). Bulgaristan'daki Osmanlı Yazılı Kültürünü İnceleyen Bulgar Tarihçiyim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(15), 263-280.
- Sabev, O. (2017). *Knigata i Nejniyat Chram: Istorija na Osmanski Biblioteki v Bulgarija*, Sofya: Avangard Prima.
- Stajnova, M. (1979). Ottoman Libraries in Vidin. *Etudes Balkaniques*, (2), 54-69.
- Topdemir, H. G. (2002). *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Üstündağ Özdemir, N. (2014a). *18. Yüzyılda Vidin Şehrinin Sosyo-Ekonomik Panoraması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Üstündağ Özdemir, N. (2014b). 18. Yüzyıl Osmanlı Yönetim Anlayışında “Sorun Çözme” Süreci ve Pazvantoğlu Osman. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 237-260.
- Yavuz, A. (2010). *Vidin Ayanı Pazvantoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Zens, R. W. (2002) Pasvanoğlu Osman Paşa and the Paşalık of Belgrade: 1791-1807. J. Hathaway (Yay. Haz.), *Mutiny and Rebellion in the Ottoman Empire, içinde* (ss. 89-104). Madison: University of Wisconsin.
- Zens, R. W. (2004). *The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Chance*. Yayınlanmamış doktora tezi, University of Wisconsin, Madison.

Arşiv Kaynakları

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi,

BOA, *HAT*. 2108; 2262,

BOA, *HR.İD*. 1371/1/1; 1371/1/2; 1371/1/4; 1371/2/1; 1371/2/2; 1371/3/1; 1371/3/3; 1371/5/1; 1371/5/2; 1371/6/1; 1371/6/2; 1371/7/1; 1371/8/1; 1371/9/1; 1371/9/2; 1371/9/3; 1371/9/4; 1371/9/5, 6; 1371/9/6; 1371/9/7; 1371/13/1; 1371/13/2.

BOA, *HR. SFR*. (04), 316/63/1; 318/91/1; 318/93/1; 318/107/1; 329/95/1; 558/64; 711/66; 721/5.

BOA, *HR.TH*. 31/27/1; 31/27/2;

BOA, *İ.DH*. 1105/86583/1; 1105/86583/2.

BOA, *ŞD*. 209/19/1 (10 Cemaziyelevvel (1)304 / 4; 209/19/2.

BOA, *Y.A.RES*. 44/27/1; 44/27/2;

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi, T 8966.